

Usporedba Hamurabijevog i Levitskog zakonika: rodni i obiteljski odnosi u društvu

Kako bi se razumjeli rodni i obiteljski odnosi u starom hebrejskom i amoritskom društvu, koristio sam komparativnu metodu. Primarni izvori koje sam komparirao su Levitski zakonik i Hamurabijev zakonik. Usporedbom različitih oblika kazni za iste prekršaje, mogu se uvidjeti nejednakosti u rodnim odnosim u tim društvima. Oba zakonika sadrže patrijarhalne elemente, ali ne i jednakog intenziteta. Kako zakonici nisu nastali u isto vrijeme, može se predočiti smjer u kojem su se društva razvijala po pitanju položaja i ravnopravnosti muškaraca i žena, a to je razvoj patrijarhata.

Ključni pojmovi: Amoriti, Hamurabijev zakonik, Hebreji, Levitski zakonik, matrijarhat, obitelj, patrijarhat, rod

1. Uvod

U ovom radu usporedit ću rodne odnose u Hamurabijevom i Levitskom zakoniku te što se na temelju rodnih odnosa može reći o obiteljskim i bračnim odnosima unutar amorićanskog i hebrejskog društva. Pojam rod se koristi u seminaru kako bi se naglasio društveni aspekt nečijeg identiteta, a i zbog toga što se u literaturi uglavnom govori o rodu. Usporedbom zakonika pokazat će se identiteti koji proizlaze iz podjele zakonika koji se različito odnose na muškarce i žene. Stoga je temeljno pitanje jesu li spolne/rodne uloge utjecale na ravnopravnost unutar zakona. Na temelju zakonika ukazat će se kako je povijesni kontekst utjecao na identitete i postoje li razlike u jačini određenog identiteta ovisno o tome što zakoni nisu nastali u isto vrijeme. Navedeno pitanje provući će se i kroz pitanje društvenoga uređenja.

Općenito istraživanje je otežano zbog manjka izvora koji govore direktno o društvenom uređenju, a i zakonici nisu u cijelosti očuvani. Dodatna problematika je definiranje određenih pojava i procesa koji su konstrukti modernog i suvremenog doba (spol, rod, ravnopravnost i dr.). Literatura koju sam koristio prvenstveno su knjige u kojima se problematizira položaj žena u starim civilizacijama i/ili svakodnevnica. Nažalost, u hrvatskoj historiografiji navedeno područje je praktički neistraženo, za razliku od anglofone historiografije gdje postoji više većih sinteza navedenoga područja. Za pitanje

rodnih teorija i odnosa prvenstveno sam koristio *Handbook of gender in archeology*, urednice Sarah Milledge Nelson, a za pojednostavljeni prikaz patrijarhata i matrijarhata i navedene teze, Engelsovo djelo *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države*. Kao dopuna razumijevanju koncepta matrijarhata i suvremenijih perspektiva na proučavanje matrijarhata koristio sam radove Marije Gimbutas te *Uvod u teorijsku arheologiju – stvaraoci i pravci u 20. stoljeću* autorice Rajne Šošić Klindžić. Za povijesni kontekst Hamurabijevog zakonika *A History of the Ancient Near East*, a za Levitski zakonik *Analysis And Synthesis Of Leviticus*. Glavni izvori ovoga seminarra su Hamurabijev zakonik i Biblija odnosno Levitski zakon. Iako zakonici, bitno su različiti. Levitski zakonik je čisti vjerski tekst unutar kojeg je mnoštvo prikaza isprepletano, dok Hamurabijev zakonik u samom djelu članaka je striktan i jasan s formom „ako...onda“.

2. Povijesni kontekst

2.1 Društveno uređenje u starobabilonskom periodu

Hamurabijeva vladavina pripada razdoblju vlasti Amorita nad južnom Mezopotamijom. Uređenje društva nije nam u potpunosti jasno zbog nedostatka izvora. Problem je i način na koji današnjim jezikom struka opisuje prastare zajednice. Onaj dio koji je jasniji u interpretaciji (konsenzus većeg djela struke) perioda je taj da su vladajuću klasu¹ činili Amoriti, a da su većinsku etničku zajednicu činili Akadani. Prva dinastija Babilona ili amorićanska dinastija vladala je od sredine 19. stoljeća do sredine 16. stoljeća prije Krista prema srednjoj kronologiji. Veza između etničkih zajednica zasigurno je bilo. Tijekom starobabilonskog perioda očuvani su različiti koncepti i obrasci starijih razdoblja, naročito onih iz sumerskog razdoblja. Navedeno se očituje u pogledu društvenog uređenja, kulture i dr. Literatura navodi da je Hamurabi vladao od 1792. g. pr. Kr do 1750. g. pr. Kr prema srednjoj kronologiji.² Ne zna se kada je točno nastao zakonik, pretpostavlja se na sredini vladavine Hamurabija.³

Prije uspostave prve dinastije Babilona Amoriti su uglavnom bili nomadi, plemenski uređeni. Tijekom prve dinastije Babilona kao etnička zajednica uspostavili su kontrolu nad širim područjem južne Mezopotamije. Kako je većinska zajednica bila akadaska, dio povjesničara smatra da se Akadanima smatraju upravo oni koji sebe ne smatraju pripadnikom Amorita pod Amoritskom dinastijom.⁴ Lingvistička istraživanja pokazala su da se Amoriti služe zapadnim semitskim jezikom, a akadski jezik je također semitski jezik. Na sumerskom i akadskom Amoriti znače zapad, a arheologija je pokazala da su upravo Amoriti došli sa zapada. Napomene radi u Južnoj Mezopotamiji nalazila se etnička zajednica Amorita koja je prihvatila sumerska imena.⁵

1 Vladajuća Amoritska klasa uključuje i vladara kao Amorita

2 Marc Van De Mieroop, *A History of the Ancient Near East*. (Garsington Road: Blackwell Publishing, 2007.), 111-115.

3 Hrvatska enciklopedija, s.v. „Hamurabi“

4 Daniel C. Snell, *Life in the Ancient Near East*. (New York: Yale University, 1997.), 51.

5 Isto, 33.

Stanovništvo je prema zakoniku podijeljeno na različite grupe: *awilum* ili slobodne ljude, *muškenum* ili zavisno stanovništvo, *wardum* ili robove te kralj kao zaseban. Također zakonik razlikuje stanovništvo i po spolu. Unutar zakonika različita vrsta kazne prvenstveno ovisi o materijalnom statusu.⁶ Hamurabi svoje ideološko opravdanje slikovito prikazuje na kraju zakonika „*Pozvali su me veliki bogovi, ja sam spasonosni pastir (vladalac); moj štap (skiptar) je prav (pravedan), njegova se zaštita prostire nad mojom varoši; na svoje grudi sam pritisnuo stanovnike zemlje Sumer i Akad, učinio sam da pod mojoj zaštitom rade u miru, zaklonio sam ih u mojoj mudrosti.*“⁷

2.2 Društveno uređenje starih Hebreja

Društvo prikazano u Levitskom zakoniku, odnosno Petoknjižju, je prikaz najstarije Hebrejske povijesti i njihovoga društva. Glavni problem toga je što su navedene knjige nastale u prvoj polovici 1. tisućljeća prije Krista, a govore o razdoblju migracije Hebreja iz drevnog Egipta u područje Kanaana, odnosno govore o razdoblju prve polovice 2. tisućljeća prije Krista. Gledano prema Petoknjižju, Levitski zakonik je nastao u vremenu kad je Mojsije predvodio Hebreje kroz Sinaj, odnosno prema jednoj od kronologija (prema Decaniu) između 1445. g. pr. Kr i 1406. g. pr. Kr.⁸ Suvremeno shvaćanje većine povjesničara je to da je Levitski zakonik nastao puno kasnije, odnosno između 8. st. pr. Kr i 5. st. pr. Kr. Osim što je puno vremena prošlo, okolnosti se promijenile kao i društveno uređenje i okolina, navedeno je utjecalo da je društvo patrijarhalnije opisano.⁹ Također treba naglasiti način na koji se gleda na staru Hebrejsku zajednicu. U Petoknjižju kao i u Tori i Bibliji ona nije u prvom planu već je u prvom planu odnos Boga i izabranog naroda. Nakon toga do izražaja dolazi religijski aspekt koji je vezan uz društvo te na kraju opće društveno uređenje.¹⁰ Literatura ukazuje da je obiteljska zajednica bila patrilinearna i patrijarhalna. Muškarac je mogao imati više žena.¹¹

Društvo je imalo klanove¹² koji su ujedinjeni protiv vanjskog neprijatelja, te postoji osoba koja predvodi klan. Najilustrativniji prikaz takvog društvenog uređenja je razdoblje kraljeva kao što su Šaul i David, kada je jasno postojala hijerarhija od obitelji prema klanu pa sve do kralja. Treba naglasiti da je razdoblje kraljeva nakon

6 Marc Van De Mieroop, *A History of the Ancient Near East*. (Garsington Road: Blackwell Publishing, 2007.), 113-115.

7 Hamurabijev zakonik–prolog.

8 Frank Decanio, *Analysis And Synthesis Of Leviticus*, 2007. <https://bible.org/seriespage/3-analysis-and-synthesis-leviticus> (posjet:04.06.2018.).

9 Marry Douglas, *Leviticus as literature*. (Oxford: Oxford University Press, 1999.), 6-7.

10 Andrew Hill, John H. E. Walton, *A Survey of the Old Testament*, 1991. <https://books.google.hr/books?id=WC80zxPIgyQC&printsec=frontcover&dq=A+survey+of+old+testament&hl=hr&sa=X&ved=0ahUKEwiEvMmx6bjbAhWE3KQKHx0BAFsQ6AEIKjAA#v=onepage&q=A%20survey%20of%20old%20testament&f=false> (Posjet: 04.06.2018.) * u knjizi nisu napisani brojevi stranice

11 *Povijest: Prapovijest i prve civilizacije*. Svezak 1. Priredila Tihomila Težak-Gregl. Zagreb: Rotalio Lombardia–Piotello (MI) Italia, 2007., 496.

12 U Bibliji koju su uredili Josip Tabak i Jerko Fučak navodi se na više mjesta pleme i kuća, kao prijevoda hebrejske riječi bet za kuću, koja se u ovom radu poistovjećuje s klanom.

razdoblja kojeg Levitski zakonik prikazuje. Iako u prikazima u Petoknjižju sve izgleda izrazito univerzalno i ujedinjeno, treba uzeti u obzir da se radi o zajednici više klanova koja se zasigurno razlikuju između sebe. Također kada se govori o migracijama koje su prikaze kao jedan veliki događaj, suvremeno je shvaćanje da su navedeni procesi dugo trajali te da su tekli u valovima.¹³ Društveno uređenje Hebreja je usko vezano uz gospodarsku aktivnost Hebreja. No arheologija o navedenom razdoblju ne može puno potvrditi. Pretpostavka je da su živjeli polunomadskim životom te da su postojali gradovi i/ili veća utvrđena naselja. Iako se spominje klan¹⁴ Levi kao zaseban klan koji daje svećenike i dr., arheologija nije potvrdila odstupanja između klanova.¹⁵

2.3 Teorije o vremenu i društvima u kojima su nastali zakoni

Dvije glavne napomene i/ili problemi prilikom usporedbe Hamurabijevog i Levitskog zakonika su činjenice da je Hamurabijev zakon nastao i odnosi se na društvo u kojem je nastao zakon, a Levitski zakon se referira na društvo prije a nastao je daleko poslije doba na koje se referira. Također vrijeme nastanka i društva na koja se referiraju ne pripadaju istome vremenu. O vremenu i identitetu koji se veže uz spol i rod ima raznih teorija a elementarni obrasci se uviđaju i u zakonima. Unutar njih jasno je što se odnosi na žene, a što na muškarce. No sama ta činjenica ne govori da je jedna skupinu isključivo dominantna nad drugom.¹⁶

Jedan od ranijih teoretskih radova na temu odnosa između spolnih identiteta dao je Engels u djelu *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države*. Iako je rad napisan u 19. stoljeću, određene postavke mogu se koristiti i povezati s nekim suvremenijim radovima iz područja socijalne antropologije. Ono o čemu Engels govori, a ključno je vezano uz rana razdoblja starog vijeka, je prijelaz iz matrijarhata u patrijarhat. Tezu o postojanju matrijarhata on brani između ostalog preko nasljedstva po majčinoj liniji. Unutar takvih prvobitnih zajednica u kojima su seksualni odnosi između više ljudi bili dopušteni ili društveno prihvatljivi, sigurnost čijeg je porijekla određena osoba moglo se iskazati upravo preko majke.¹⁷ Odnosno nije bilo moguće sa sigurnošću utvrditi tko je otac djeteta. No opet naglašavam da je navedeno teorija i da danas ne možemo jasno utvrditi kakav je točno bio odnos između muškarca i žene u prapovijesti na Bliskom Istoku¹⁸, koji se pak trebao početkom razdoblja patrijarhata postepeno mijenjati. U drugoj polovici 20. stoljeća Marija Gimbutas postavlja opsežnije

13 Emil Heršak, *Drevne seobe: prapovijest i stari vijek*. (Zagreb: Školska knjiga, 2005), 210, 224.

14 U nekoliko prijevoda spominju se kao pleme (između ostalog i u napomenama Biblije) što je danas odbačeno, u Bibliji se navode kuće (kuća Levi i dr.) dok suvremena historiografija navodi pojam klan kao društvene skupine sa svojim identitetom te će se pojam klan u nastavku rada koristiti iako se referira u izvorima na pojmove označene kao pleme i kuća.

15 Michael Coogan, *The Oxford History of the Biblical World*. (Oxford: Oxford University Press, 1998.), 145.

16 Daniel C. Snell, *Life in the Ancient Near East*. (New York: Yale University, 1997.), 121 – 122.

17 Friedrich Engels, *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države*. (Zagreb: Naprijed, 1946.), 34–49.

18 Pam Crabtree, „Women, Gender, and Pastoralism“, *Handbook of gender in Archaeology* ur. Sarah Milledge Nelson, (Oxford: Altamira Press, 2006.): 576–581.

teorije o razvijenim i matrilinearnim društvima na području „Stare Europe“¹⁹ koje komparira s neolitičkim društvima koja se nalaze u širem okruženju Sredozemlja pa tako i Mezopotamijom. Tako teoriju za „Staru Europu“ preslikava i na druga društva, primjerice ukazuje na velike sličnosti elemenata (na kipovima i obrednim materijalima) iz razdoblja kultura Halaf i Obeid upravo s onima sa Balkana.²⁰ Razlog velike važnosti božica je taj što predstavljaju prirodu i njene životne cikluse koji su kao takvi povezani s majkom i njenom mogućnošću poroda. Gimbutas naglašava: „Božica je jedna i Ona ih je mnogo.“ što uklapa u taj cjeloviti religijski pogled na Prirodu.²¹ Ukazujući na kontinuitet majke još iz paleolitika, objašnjava „Staru Europu“ kao prostor gdje su izraženi patrijarhalni i matrijarhalni elementi, ali od kraja neolitika patrijarhalni element s vremenom postajao sve izraženiji. Gimbutas se osvrće i na starije interpretacije prapovijesnog vremena kao matrijarhalnog unutar kojeg radi opreku između ta dva razdoblja, a to je dolazak Indoeuroljana u Europu. Dolaskom Indoeuroljana, muški elementi u simbolici postaju dominantni i time započinje razvoj patrijarhalnog društva.²² Usprkos tim religijskim elementima, Gimbutas nije smatrala da je postajao pravi matrijarhat, već su po spolu društva egalitarna, odnosno svi su jednako sudjelovali u religijskim aktivnostima.²³ Nastavljajući se na Gimbutas, novija istraživanja pokazuju određena slaganja s matrijarhalnom teorijom²⁴ koja uključuje da su rodne uloge u današnjem shvaćanju jasnije s protokom vremena. Klindžić navodi: „Ian Hodder smatra da nalazi ukazuju na društvo koje nije ni patrijarhalno ni matrijarhalno. Primjerice, prehrana ukazuje na jednaku prehranu po spolu, mada se u mlađim slojevima može vidjeti jasnija podjela poslova te podjela po rudu, žena ima istaknutu ulogu u poljoprivredi i proizvodnji hrane, dok pojava pintadera (pečata) može ukazivati na pojavu jasnijeg koncepta vlasništva. To su slojevi u kojima je pronađeno najviše figurica debelih žena.“ Navedeno Hodderovo istraživanje odnosi se na Catal Höyük.²⁵ Upravo pitanje je li društvo matrijarhalno ili patrijarhalno te u kojoj mjeri je takvo, temeljno je za problematiziranje identiteta koji se pokušavaju konstruirati iz zakonika.

Neka suvremena stajališta u potpunosti odbacuju razdoblje matrijarhata i prijelaznog razdoblja, a neka na drugačiji način u neku ruku polaze od Engelsa i drugih. Sinopoli u svom istraživanju rodnih²⁶ identiteta u neolitičkoj Mezopotamiji, te

19 Europski kontinent u razdoblju neolitika, ali prije dolaska Indoeuroljana

20 Marija Gimbutas, *The Goddesses and Godes of Old Europe*. (London: Thames&Hudson, 2007.), 56.

21 Marija Gimbutas, „Religija božice u europskoj pretpovijesti“, *Religioznost u pretpovijesti* ur. Facchini Fiorenzo, Gimbutas Marija., Kozłowski Janusz. K., Vandermeersch Bernard, (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2004.), 85.–87.

22 Marija Gimbutas, *The Goddesses and Godes of Old Europe*. (London: Thames&Hudson, 2007.), 236.–238.

23 Rajna Šošić Klindžić, *Uvod u teorijsku arheologiju–stvaraoci i pravci u 20. stoljeću*. (Zagreb: FF press, 2015.), 157.

24 Klindžić navodi i podudaranje s teorijama temeljenim na ekonomskim i rodnim principima razvoja

25 Rajna Šošić Klindžić, *Uvod u teorijsku arheologiju–stvaraoci i pravci u 20. stoljeću*. (Zagreb: FF press, 2015.), 159.

26 Sinopoli koristi engleski izraz „gender“ koji u radu koristim kao pojam za rod

razdoblju Sumera i Akada, ukazuje na dvije ključne činjenice: identiteti su ključno vezani uz materijalni status pa tek onda uz rod, razlike između rodova uviđaju se u vrsti poslova. On tako govori da su muškarci pisari, ribari, vojnici ... a žene pak radnice u poljoprivredi, tkalje i dr. No sva ta zanimanja mogu biti i cijenjena i ne cijenjena bez obzira na rodno pitanje.²⁷ Tako se Sinopoli pozivajući na radove Asher-Grave²⁸, ukazuje da su žene iz elita, privilegiranije u odnosu i na muškarce i žene koji ne pripadaju eliti u ekonomskom, pravnom, socijalnom ili drugom kontekstu.

3. Brak i obitelj

3.1 Materijalno–pravni status

U Hamurabijevom zakoniku jasno je iskazan materijalni status osobe, pa prema nje-mu se određuje i kazna. Navedeno u uobičajenom smislu ne vrijedi za Levitski zakonik koji ne radi razliku između povlaštenih i/ili bogatih te potlačenih i/ili siromašnih. U Levitskom zakoniku jedini oblik izdvajanja ljudi je onaj koji se odnosi na odnos između svećenika prema Bogu u kojem su propisane dodatne mjere, restrikcije i kazne za svećenike. Navedeno je jasno vidljivo u Žrtvenom obredniku Levitskog zakonika u kojem je zapisana kazna svećenicima za nehotično ogrješenje o Jahvine zapovijedi. Okajnica Jahvi za velikog svećenika je žrtva jednog grla krupne stoke i jednog junca bez mane.²⁹ Okajnica Jahvi za pojedinca iz naroda je žrtva jednog ženskog jara bez mane.³⁰ U Hamurabijevom zakoniku ne postoji oblik kazne koji bi se primijenio na sve članove šire zajednice, eventualno na krivca i jednog člana obitelji.

Oba zakonika poznaju ropstvo. U oba zakonika bez obzira na spol, osoba može biti rob. Jedina je razlika što Hamurabijev zakonik ne vidi etničku pripadnost kao kriterij za ropstvo i/ili materijalni status odnosno nema diskriminacije među etničkim zajednicama, dok u Levitskom zakoniku nije tako. U Levitskom zakoniku jasno glasi: „*A robove i ropkinje, budeš li ih htio imati, možete kupiti, i muške i ženske, od naroda koji su oko vas.*³¹ *Možete ih kupiti i od pridošlica koji s vama borave; od njihovih obitelji što žive s vama i rođeni su u vašoj zemlji. Takvi mogu postati vašim vlasništvom.*³² *Njih možete predati u nasljedstvo djeci da ih zavazda naslijede u baštinu. Prema njima možete postupati kao prema robovima. Ali prema svojoj braći, Izraelcima, nitko ne smije grubo postupati.*³³ Također navedeni ulomak ukazuje i na činjenicu da se ne smije jednako postupati među robovima, odnosno ako je jedan Hebrej rob da se prema

27 Carla M. Sinopoli, „Gender and Archaeology in South and Southwest Asia“, *Handbook of gender in Archaeology* ur. Sarah Milledge Nelson, (Oxford: Altamira Press, 2006.): 682.

28 Julia M. Asher-Greve, „The Essential Body: Mesopotamian Conception of the Gendered Body“ preuzeto iz Carla M. Sinopoli (2006.): 682.

29 Lev 4,3

30 Lev 4,27

31 Lev 25, 45

32 Lev 25, 46

33 Lev 25, 47

njemu ne smije postupati grubo i nasilnički. To pokazuje da su i dalje zbog vjerskih razloga pripadnici iste vjerske zajednice odnosno hebrejske, ali prema materijalnom statusu su različiti od drugih Hebreja. Zbog toga ne možemo reći da su u potpunosti izbačeni iz zajednice jer ih zakon prepoznaje i daje težinu („svoju braću“), ali pokazuje da usprkos jakim vezama unutar zajednice vjera ne može spriječiti nekoga da postane rob. Također u zakonu nije jasno jesu li robovi muški ili ženski. Usprkos tome, Levitski zakonik savjetuje da Hebreji jedni drugima pomognu da izađu iz ropstva na primjeru: „*Ako li tvoj brat padne u škripac dok je s tobom u urednim odnosima te se moradne tebi prodati, nemoj ga prisiljavati da služi kao rob; neka bude kod tebe najamnik ili nadničar*“³⁴. Navedena odredba pokazuje da dužničko ropstvo u Hebrejskom društvu postoji.

„*Ako bi tko legao s ropkinjom koja je zaručena za drugoga, a ona ne bude ni otkupljena ni oslobođena, treba ga kazniti, ali ne smrću, jer ona nije slobodna.*“³⁵ Navedeni propis ukazuje na to da nije primjereno miješanje između slobodnih i neslobodnih, u kojem nema promjene navedenoga odnosa. Ipak propis ne ukazuje na veliku kaznu za navedeno. U Hamurabijevom zakoniku lijeganje s ropkinjom je dopušteno, ali nosi svoje zakonske posljedice. Također je dopušteno lijeganje s njom ako i gospodar ima gospodaricu (ženu) koja je slobodna. U Hamurabijevom zakoniku glasi „*Ako čovjeku žena izrodi djecu, i njegov mu rodbina (također) izrodi djecu, pa otac za života djeci što mu ih je robinja izrodila kaže: 'Moja djeco', i pribroji ih djeci svoje žene, i potom otac umre, djeca njegove žene i djece robinje razdijelit će očevu imovinu na jednake dijelove.*“³⁶ *Ako, međutim, otac za života djeci što mu ih je robinja izrodila ne kaže: 'Moja djeco', i potom otac umre, djeca robinje ne mogu sa djecom žene dijeliti očevu imovinu; sloboda robinje i njezine djece mora se isposlaviti; djeca žene ne mogu tražiti da im djeca robinje budu robovi; žena dobija svoj miraz i nudunu koju joj je dao njezin muž i njoj je na tablici zavještao; ostaje u kući svoga muža, uživat će (nudunu) dok bude živa, bez mogućnosti prodaje, jer (poslije njezine smrti) njezina zaostavština pripada njezinoj djeci.*“³⁷ Navedeni zakonski propis ukazuje na položaj ropkinje s kojom gospodar liježe. Ona postaje bitniji faktor u obiteljskoj zajednici iako materijalno ne može konkurirati slobodnim ženama. Također ako rodi, njena djeca bez obzira na situaciju je li ih otac prihvatio ili ne, zbog slobode oca, preko majčine linije dobivaju određena prava, u ovome slučaj slobodu te potencijalno nasljedstvo. To je velika razlika u odnosu na Levitski zakonik, gdje ropkinja bez obzira na funkciju koju će imati, neće moći preko materinske linije prenijeti dio prava na svoju djecu ili ih povećati. U hebrejskom društvu isključivo o tome odlučuju gospodari ili zajednice.

Za razliku od Levitskog zakonika, Hamurabijev zakonik određuje i suprotnu situaciju. Prema Hamurabijevom zakoniku neslobodan muškarac može oženiti slobodnu ženu. Članak glasi: „*Ako se dvorski rob ili rob muškinuma uzme kćer (sloboda)*

34 Lev 25, 39

35 Lev 19, 21

36 Hamurabijev zakonik, članak 170 u zborniku, str.117.

37 Hamurabijev zakonik, članak 171 u zborniku, str.117.

čovjeka i ona izrodi djecu, vlasnik roba ne može tražiti da mu djeca od kćeri (sloboda) čovjeka budu robovi.“³⁸ Također članak ukazuje da je žena ta koja u ovome slučaju „dominira“ tako da i njezina djeca preko materinske linije dobivaju slobodu. Navedeno se može povezati s tezom iz rada Decisive Sex, Essential Gender od Asher–Grave o odnosu privilegiranih žena i ne privilegiranih muškaraca.³⁹

3.2 Položaj žene

Zakoni ne donose puno o položaju žene i njenom ulasku u brak. Također zakonici ne uređuju kako brak mora izgledati. Naročito je problematičan čin ulaska u brak koji Levitski zakonik ne spominje, a Hamurabijev spominje u toj mjeri da postoji ugovor koji definira odnos između muškarca i žene. Navedeno je sročeno jako jednostavno: „Ako čovjek uzme ženu, ali s njom ne sklopi (vjeridbeni) ugovor, ta žena nije mu supruga.“⁴⁰

Zakoni nam puno više informacija donose oko prekršaja preljuba i grijeha protiv obitelji. U temeljima su oba zakonika izrazito slični. Preljubi su strogo zabranjeni, s tim da je Levitski zakonik nešto oštriji i ima više restrikcija. Lijeganje između uže obitelji je strogo zabranjeno u oba zakona. Za razliku od Hamurabijevog zakona u Levitskom je napisano i opće pravilo „Neka se nitko od vas ne približuje svojoj krvnoj rodbini da otkriva njezinu golotinju. Ja sam Jahve!“⁴¹ Na primjeru preljuba u Levitskom zakonu glasi pravilo „Ne lijegaj sa ženom bližnjeg svoga; od nje bi postao nečist.“⁴² uz koje se može vezati kazna „Čovjek koji počini preljub sa ženom svoga susjeda neka se kazni smrću – i preljubnik i preljubnica.“⁴³. U prvom slučaju kazna nije jasna u ovakvim odredbama, već ukazuje na izrazitu neprimjerenost navedenog postupka. Dok u drugom, preciziranom je preljubu kazna jasna, i to smrtna kazna. Također druga odredba stoji u dijelu kazni za grijeh protiv obitelji u kojem nije jasno odnosi li se kazna isključivo na preljubnika koji je sklopio brak. U Hamurabijevom zakoniku sličnost postoji s tim da u tome zakoniku izričito pišu kazne a za navedeno glasi „Ako žena (nekog) čovjeka bude uhvaćena u ložnici sa drugim čovjekom, vezat će ih i baciti u vodu. Ako muž te žene želi poštedjeti svoju ženu, i kralj svoju svojinu (roba), mogu se poštedjeti.“⁴⁴. Često se navodi čin bacanja osuđenika u vodu i uglavnom se može smatrati kao smrtna kazna pri kojem se osuđenika baca u tzv. „Božanski vrtlog“⁴⁵. Treba ipak naglasiti da Hamurabijev zakonik ostavlja mogućnost povlačenja kazne koja ovisi pak o oštećenoj strani, odnosno ne provođenja smrtno kazne, dok je Levitski po navedenom jako krut. Zanimljivo je naglasiti da krivnju trebaju snositi oba krivca bez obzira na moguću razliku u materijalnom statusu, odnosno žena kao takva ne

38 Hamurabijev zakonik, članak 175 u zborniku, str.117.

39 Julia M. Asher-Greve, „Decisive Seks, Essential Gender“ preuzeto iz Sinopoli (2006.): 684.

40 Hamurabijev zakonik, članak 128 u zborniku, str.113.

41 Lev 18,6

42 Lev 18,20

43 Lev 20, 10

44 Hamurabijev zakonik, članak 129 u zborniku, str.114.

45 Zahvaljujem Jasmini Osterman na ovoj informaciji

mora snositi neku veću krivicu (ili nije dežurni krivac), što može govoriti o njezinom ravnopravnom položaju.

Kako je već opće opisano, odnos između oca i snahe je strogo zabranjen. U Levitskom je zapisano „*Ne otkrivaj golotinje svoje snahel! Ona je žena tvoga sina. Ne otkrivaj golotinje njezine.*“⁴⁶ S popratnim člankom o kazni: „*Legne li tko sa svojom snahom, neka se oboje kazne smrću. Učinili su rodoskrvuće i neka krv njihova padne na njih.*“⁴⁷. Strogo gledano navedeno donosi smrtnu kaznu, ali kazna nije potpuno jasna. Kazna u vjerskom smislu, donosi prokletstvo prijestupnicima, stoga njezina težina ostaje nejasna. Rodoskrvuća rijetko se pojavljuju u Starom zavjetu. Primjerice brak Abrahama i Sare koji su brat i sestra, te prikaz zaručnice kao sestre u Pjesmi nad Pjesmama gdje se u pjesmi trećoj navodi „*Srce si mi ranila, sestro moja, nevjesto,...*“⁴⁸. U Hamurabijevom zakoniku za navedeno glasi: „*Ako čovjek svojemu sinu odabere zaručnicu, njegov je sin spozna, pa kasnije sam u njezinu krilu spava i uhvate ga, taj čovjek da se sveže i baci u vodu.*“⁴⁹ Navedena se odredba isključivo odnosi na ženu. Iako su u zakonima problematizirani i definirani različiti slučajevi, oni uglavnom kreću od toga ako netko, odnosno neki muškarac, napravi nešto ženi. Među kaznama između žena po pitanju bračnog i obiteljskog zakona nema opisa da žena bude aktivni pokretač nekog kršenja odredbi, nego je ona aktivni suradnik. No njena važnost ipak nije toliko mala jer znamo s druge strane za starobabilonski period da su žene osim što su mogle biti valjani svjedoci, mogle su biti i tužitelj u sudskom postupku.⁵⁰ U toj usporedbi između dva zakona može se zaključiti da Hamurabijev zakon daje veću zaštitu ženi u optužbama protiv nje u odnosu na Levitski zakonik. Odnosno po Hamurabijevom zakoniku ona može i ne mora biti kriva, dok će prema Levitskom zakoniku htjela ili ne, ako (i protiv svoje volje) sudjeluje u procesu protiv braka i obitelji, biti kažnjena.⁵¹ Sukladno tome može se reći da iako Hamurabijev zakon uglavnom kreće od toga „ako muškarac“, to ne znači da daje puno veću važnost samome muškarcu, već je i žensko pitanje očuvano u društvu što se vidi po drugim odredbama koje joj daju sigurnost. Shodno tome, možemo reći da prema Hamurabijevom zakoniku žena se kažnjava ako je svojevrijedno spavala pri čemu je kazna, smrtna kazna, ali ako nije to učinila te se utvrdi da je klevetnik lagao, onda se klevetnika kažnjava, i to smrtnom kaznom a žena ostaje očuvana i nekažnjena. Kod Hebreja je stvar ipak drugačija u kojem isto zakoni uglavnom kreću od muškarca, ali ženi ne daju jak mehanizam obrane. Stoga možemo reći da je patrijarhat puno jače izražen u Levitskom zakoniku nego u Hamurabijevom zakoniku.

„*Ako žena (slobodne) čovjeka prouzrokuje smrt svoga muža radi drugog čovjeka, ta žena da se nabije na kolac*“⁵². Članak je iz Hamurabijevog zakonika i nešto sličnoga

46 Lev 18, 15

47 Lev 20, 12

48 Pj 4,9

49 Hamurabijev zakonik, članak 155 u zborniku, str.116.

50 Gerda Lerner, *The Creation of Patriarchy*. (Oxford: Oxford University Press, 1986), 104.

51 Isto, 170.

52 Hamurabijev zakonik, članak 153 u zborniku, str.115.

tipa nema u Levitskom zakoniku. No navedeni članak je specifičan što po nekima odudara od pravila oko za oko, zub za zub. U njemu je kazna za ženu smrt, ako ona zbog preljuba ili sličnog uzrokuje smrt muža, žena ipak dobiva daleko bolniju tešku kaznu. Navedeno opet ukazuje na elemente u Hamurabijevom zakoniku koji stavljaju žene u teži položaj, odnosno daju im veće kazne. Navedeno se može interpretirati kao prikaz strogoće i okrutnosti zakona široj zajednici. Žena je prekršila zakon te je smaknuta na bolan i upečatljiv način da čitava zajednica vidi, ne samo čin smaknuća nego i dulje. Sassoon je dao tumačenje za navedeno iz današnje perspektive pravne teorije. Naime tim izričajem se jasno razlikuje silovanje od prijevare, što daje težinu na ženi hoće li se neki prekršaj dogoditi.⁵³ Tako da između svih tih teorija, za mnoge od njih postoje tragovi i/ili dokazi u navedenim zakonicima. Sad je opet ovo pitanje interpretacije, kažnjava li se ženu smrću jer je zbog nje muž umro, ili se ženu kažnjava mučenjem i smrću jer je njezin muž umro.

3.3 Nasljedno pravo

Nasljedno pravo je u Hamurabijevom zakoniku daleko detaljnije obrađeno nego u Levitskom zakoniku. Jedini spomen nasljednog prava u Levitskom zakoniku je vezan uz nasljedstvo robova gdje nakon opisa oko roba slijedi „*Njih možete predati u nasljedstvo svojoj djeci da ih zavazda naslijede u baštinu.*“⁵⁴ Kako nema spomena sinova ili neke druge specifičnije kategorije, može se reći da su bez obzira na spol, ljudi imali pravo na nasljedstvo.

U Hamurabijevom zakoniku je situacija ipak kompleksnija, stoga ću izdvojiti nekoliko primjera u kojima je pokazano nasljedno pravo žena. „*Ako čovjek odluči da otjera svjetovnu svećenicu (konkubinu) koja mu je izrodila djecu, ili posvećenicu koja mu je rodila djecu, da joj vrati njezin miraz (šeriktu) i da joj da polovicu polja, voćnjaka i (ostalih) dobara da bi mogla podići svoju djecu; kada podigne svoju djecu, od svega što dobiju njezina djeca da joj se da dio jednak dijelu pojedinačnog nasljednika, i da se može udati za čovjeka kojega odabere.*“⁵⁵ Ovdje je specifičan položaj žene gdje je naglašeno da je ona konkubina odnosno nije oženjena. Ovdje se to veže uz svetu prostituciju⁵⁶ gdje žene daju usluge u sklopu rituala. Takve žene zasigurno imaju svoj status direktno povezan s hramom kojemu pripadaju, zato ih se ne smatramo nužno vezanim uz neki niži status. Zakon izrazito brani udanu ženu, ali konkubina nije udata te iako ima društveni status, nema puna prava prema zakonu. Navedeni izvor ukazuje na nekoliko činjenica vezanih uz zaštitu žene i njene djece. Prvo da je vlasništvo žene prije odnosa ostaje i dalje ženi ako se obitelj raspadne (u slučaju da je otjerana). Drugo pitanje vlasništva nad djecom je pitanje dalje oba roditelja, te navedena djeca dobivaju dio vlasništva odnosno zakon pruža određene socijalne norme

53 John Sassoon, *Ancient laws and modern problems: the balance between justice and a legal system.* (Walnut Creek: Left Coast Press, 2004.), 116.

54 Lev 25, 47

55 Hamurabijev zakonik, članak 137 u zborniku, str.114.

56 Prostituiranje za hram u svrhu vjerskih obreda, gdje novci od prostitucije idu hramu

kako bi se izbjegle negativne pojave u društvu. Te treće žena dobiva u nasljedstvo i onaj dio imovine koji joj nikad nije pripadao kako bi mogla nastaviti živjeti i naći novoga muža. Sada pitanje djece je i dalje otvoreno iako ona idu kod majke.

„*Ako dvorski rob ili rob muškenuma uzme kćer (slobodna) čovjeka i ona izrodi djecu, vlasnik roba ne može tražiti da mu djeca kćeri (slobodna) čovjeka budu robovi*“⁵⁷. Navedeno pokazuje kako nasljedno pravo ide preko majke te time djeca dobivaju slobodu iako njihov otac nije slobodan. Navedeno osim što ukazuje na ravnopravnost u nasljednom pravu između spolova, ukazuje i na to da su klase kao takve jako fluidne, odnosno nisu isključive odrednice identiteta. Iako tako postavljeni, postoje razlike u spolovima. Naime koliko god djeca slobodna bila, ona su nužno vezana uz roditelje, naročito kćeri koje se mogu promatrati kao vlasništvo očeva. Između ostalog, zakon po pitanju ostavštine najčešće spominje djecu pod kojom se uobičajeno misli na sinove što ukazuje na nejednakost. Također Sassoon tumači kako djecu treba promatrati kao poseban oblik vlasništva. Odnosno na vlasništvo djece izričito imaju pravo oba roditelja, bez obzira jesu li oni ili nisu nečije vlasništvo.⁵⁸

3.4 Homoseksualnost

Za razliku od Hamurabijevog zakonika Levitski zakonik izričito zabranjuje homoseksualne odnose. Tamo je izričito opisana pa tako i zabranjena muška homoseksualnost. Kao što je već rečeno u Levitskom zakoniku ima opisni dio i kazneni dio. U Levitskom zakoniku piše: „*Ne lijegaj s muškarcem kako se lijege sa ženom! To bi bila grozota.*“⁵⁹ te „*Ako bi muškarac legao s muškarcem kao što se liježe sa ženom, obojica bi počinila odvratno djelo. Neka se smaknu i krv njihova neka padne na njih.*“⁶⁰. Zašto Levitski zakonik ne spominje žensku homoseksualnost ne može se sa sigurnošću reći. Dio struke smatra zbog toga što ženska homoseksualnost nije nosila težinu jer kao prvo žena ne može postati trudna⁶¹, a drugo ne stvara pravu u njihovom pogledu tjelesnu vezu.⁶² Iako zakonik strogo osuđuje i zabranjuje homoseksualni čin, ono nije prema dijelu struke najteži zločin; odnosno antropologinja Duoglas naglašava da veću težinu u hebrejskom društvu ipak ima incest u odnosu na homoseksualni čin.⁶³ Je li bila uistinu dopuštena homoseksualnost u starobabilonskom periodu, ne možemo reći, ali činjenica da određeni dio starijih zakonika kojemu pripada i Hamurabijev zakon ne spominje navedenu pojavu. Stoga jedino možemo reći da

57 Hamurabijev zakonik, članak 175 u zborniku, str.117.

58 John Sassoon, *Ancient laws and modern problems: the balance between justice and a legal system.* (Walnut Creek: Left Coast Press, 2007), 59.

59 Lev 18,23

60 Lev 20,14

61 Koji god oblik homoseksualnog čina promatrali nema oplodnje kao takve, ali se muškarca promatra specifičnije jer je on taj koji ima sjeme s kojim se može oploditi.

62 Alice Bach, *Woman in the Hebrew Bible*, <https://books.google.hr/books?id=SQ7fAQAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=old+hebrew+society&hl=hr&sa=X&ved=0ahUKEwje1fWQn7DbAhUGECwKHVpzBvsQ6AEIZDAI#v=onepage&q&f=false> (Posjet: 04.06.2018.) * u knjizi nisu navedeni brojevi stranice

63 Marry Douglas, *Leviticus as literature.* (Oxford: Oxford University Press, 1999.), 239.

nije bila uočena kao problem društva, za razliku od hebrejskoga društva gdje je. Je li homoseksualni čin u starobabilonskom periodu bio grijeh ili kazna zbog ideoloških poimanja religije ili nekih drugih poimanja ne može se reći jer upravo zakon njega ne prepoznaje, no možemo pretpostaviti da nije; jer zakonici upravo ukazuju na neprimjerena djelovanja u društvu. No bitno je napomenuti da kada se govori o ranim civilizacijama ima više pristupa te je u Mezopotamijskoj religiji prilikom stvaranja svijeta sudjelovao muški i ženski bog, dok u Heliopolskoj egipatskoj teologiji sudjeluje samo muški bog pri čemu se naglašava da je muškarac taj koji oploduje⁶⁴.

3.5 Spolni odnos sa životinjama

Iako razne literature navode kako su u oba zakonika zabranjeni spolni odnosi sa životinjama, koji se kažnjavaju smrću, stvar je ta da se navedena pojava uopće ne spominje u Hamurabijevom zakoniku. U Levitskom zakoniku je kazna smrt, ali je različito određeno za muškarca i ženu. Navedena kazne u Levitskom zakoniku glase: „Čovjek koji bi spolno općio sa životinjom ima se smaknuti. Životinju ubijte!⁶⁵ Ako bi se žena primakla bilo kakvoj životinji da se s njome pari, ubij i ženu i životinju. Neka se smaknu i njihova krv padne na njih“⁶⁶. Zanimljivo je koji oblik se navodi za muškarca i za ženu. Ako se uzme u obzir smaknuće kao nešto teže u društvu, može se reći da iako imaju jednaku kaznu odnosno smrt, da je kod žene ipak nešto teža kazna jer narod treba smaknuti nju i životinju. Ova kazna nije tipična smrtna kazna, već je najgora kazna jer se sastoji od smrtno kazne i to možemo pretpostaviti bolne radi odabira riječi „smaknuti“ te kazne prokletstva osuđenika. Zašto je stavljen veliki naglasak na kaznu navedenoga nije sasvim jasno, ali kako je u zakoniku više puta spomenuto da se ne koriste običaji Kanaanaca⁶⁷, što je zasigurno oblik ocrnjivanja „drugih“ može se pretpostaviti da je zbog toga što su tamo zabilježene navedene prakse.

4. Patrijarhat ili matrijarhat

Jesu li navedena društva patrijarhalna ili društva u kojem muškarci imaju kontrolu i važnost u socijalnom, političko-ekonomskom životu i kulturnim institucijama⁶⁸ ili su matrijarhalna društva s primarnom važnosti žena u navedenim institucijama teško je reći jer su navedena društva i njihovi odrazi u zakonima puno kompleksniji od generalizirane pretpostavke o razvoju društva koje je postavio još Engels. Ono što se može reći da su spolne i/ili rodne uloge utjecale na svakodnevni život stanovnika tih

64 Igor Uranić, *Ozirisova zemlja: egipatska mitologija i njezini odjeci na Zapadu*. (Zagreb: Školska knjiga, 2005.), 34–37.

65 Lev 20, 16

66 Lev 20, 17

67 Lev 18, 3

68 Katharine I. Wright, „Women and the Emergence of urban society in Mesopotamia“ *Archeology and Women: Ancient and Modern Issues*, ur. Sue Hamilton, Ruth D. Whitehouse, Katharine i. Wright (Walnut Creek: Left Coast Press, 2007.): 199.

zajednica te se navedeno vidi u zakonima. Ono što je imalo prvenstvenu važnost jest materijalni položaj unutar zajednice.

Kako god stvari postavili, određene stvari idu u prilog tezi o patrijarhatu iz povijesnog konteksta, a to su da su navedeni narodi uglavnom imali muške vladare koji su upravljali zajednicom.⁶⁹ Međutim treba napomenuti kako u obje zajednice žensko vodstvo ili kao pripadnica nekog elitizma nije bilo nemoguće, samo nije bilo uobičajeno.⁷⁰ Specifično je to što je upravo Hebrejska povijest sadrži ženske likove uvjetno rečeno junakinje ili češće žene koje su imale pravo da određene stvari rukovode⁷¹ koje se prema predaji nalaze u razdoblju prije uspostave kraljevstva.⁷²

Onaj dio što se može zaključiti iz navedenih zakona je taj da su materijalni odnosi puno jače izraženi kod Amorićana, a manje kod Hebreja tako da se može raditi puno jača usporedba između bogatih žena i siromašnih muškaraca. Da su žene na razne načine mogle sudjelovati u starobabilonskom periodu te da su imale razne mehanizme zaštite, te da sustav prema njima ima povjerenje te one nisu dežurni krivac za zločine. Kod Hebreja povjerenje prema ženama nije jasno iskazano te ako se nađu unutar nekoga zločina bivaju krive bez mehanizama njihove zaštite. Također usporedbom položaja udanih žena može se zaključiti da je veću slobodu imala udana žena u amoritskom društvu u odnosu na udanu ženu u hebrejskom društvu, ali u oba društva generalno muškarci imaju veća prava.⁷³

Ipak treba naglasiti da je ovo sve sagledano iz jedne male perspektive i to dva zakonika. Zakonici kao takvi iako se odnose na čitavu populaciju oni su produkt nekih elita i ocrtavaju kao takvi više elite i njihova viđenja nego stvarnu situaciju običnog muškarca ili žene nekoga naroda. Također izrazito je bitno naglasiti da zakonici imaju drugu bazu odnosno Levitski zakonik je u konačnici napisan kao religijski tekst koji je kao takav primarno i služio, dok Hamurabijev zakonik nije religijski izvor. Tako su ta dva izvora bitno različita i otežana za uspoređivati.

5. Zaključak

Hamurabijev i Levitski zakonik imaju brojne sličnosti. Osim sličnoga povijesnog okvira na kojeg se odnose, slični propisi i kazne pronalaze se kod jednih i drugih. Bitno je naglasiti da se Hamurabijev zakonik odnosi na društvo u kojemu je nastao, dok se Levitski zakonik odnosi na prijašnje i tadašnje društvo. Oba zakona negativno gledaju prema incestu te sličnim odnosima unutar bliže obitelji. Razlika između

69 Isto, 199–201.

70 Daniel C. Snell, *Life in the Ancient Near East*. (New York: Yale University, 1997.), 122.

71 Odnosi se na žene koje su imale izrazit utjecaj u društvu koji nije nužno religijski kao što je Deborah koja je bila jedina žena-sudac; značaj u religiji koju je Ruta ostavila; Mirjam tijekom Mojsijevog vođenja Hebreja iz Egipta, Sara (pramajka kraljeva) koja je imala utjecaj iako kao žena nije rodila (svejedno je imala zaštitu i dr.) i dr.

72 Michael Coogan, ur., *The Oxford History of the Biblical World*. (Oxford: Oxford University Press, 2001.), 144.

73 Gerda Lerner, *The Creation of Patriarchy*. (Oxford: Oxford University Press, 1986.), 171.

jednog i drugog zakona ima, između kojih je i položaj žene. U Hamurabijevom zakonu bolje i preciznije je reguliran položaj žena što se može interpretirati kao slabiji utjecaj patrijarhata na Hamurabijev zakonik u odnosu na Levitski zakonik. Jedna od sličnosti zakonika je ta što zakoni kreću od muškaraca kojima se pak žene mogu priključiti u kršenju odredbi, a puno rjeđe kreću od toga da je žena pokretač kršenja odredbe. Iako imaju strogo uređene odnose između obitelji, Levitski zakonik određuje i diktira pravila puno šire obitelji. Jedna od bitnih razlika je i sama forma zakonika. Levitski zakonik je religijski tekst, dok je Hamurabijev zakonik prvenstveno pravni spis.

Zakonici prvenstveno interpretiraju viđenje društva iz viših krugova. O načinu interpretacije i odnosa unutar društva nije sve jasno te postoje brojne teorije. Iako Engelseve teorije o postupnom prelasku iz matrijarhata u patrijarhat nemaju više u potpunosti uporište, na temelju njegovih teorija nastale su nove teorije koje su dale nove interpretacije tadašnjeg društva. U tim novim interpretacijama najveći otisak ostavila je Marija Gimbutas s objašnjenjem značenja figurica žena i položaja žena u društvu.

Iako oba zakonika poznaju ropstvo, zakonici na navedeno gledaju bitno drugačije. Levitski zakonik ima specifičnost da razlikuje robove Hebreje od drugih robova, dok Hamurabijev zakonik ne gleda na takve identitete među robovima. Između ostalog Hamurabijev zakonik predviđa mogućnost braka između neslobodne i slobodne osobe, dok navedeno nije predviđeno u Levitskom zakoniku što dodatno ukazuje na mogućnost moći žene, ako je imućna u Mezopotamiji. Zakonici se i bitno razlikuju po pitanju homoseksualnosti i spolnog općenja s životinjama, gdje navedeno nije definirano ili predviđeno po pitanju Hamurabijevog zakona kao kažnjivo, dok u Levitskom zakoniku je.

Ono što se može zaključiti, da žene nisu bile u nekakvom zarobljeništvu, već da su mogle aktivno sudjelovati u zajednici. U usporedbi oba društva, može se reći da su ipak veću ravnopravnost imale žene u Amorićana nego kod Hebreja, tako da se može pretpostaviti da još uvijek nije bio zreli patrijarhat kod Amorićana, a kod Hebreja je.

Literatura

Izvori:

Višić, Marko. *Zakonici drevne Mesopotamije*. Ljubljana: Svjetlost, 1989.

Tabak, Josip, Jerko Fučak, ur. *Sveto pismo staroga i novoga zavjeta*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2008.

Literatura:

- Bach, Alice. *Women in the Hebrew Bible*. Abingdon: Oxon, Univeristy Routledge, 1999. <https://books.google.hr/books?id=SQ7fAQAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=old+hebrew+society&hl=hr&sa=X&ved=0ahUKEwje1fWQn7DbAhUGECwKHVpzBv-sQ6AEIZDAI#v=onepage&q&f=false> (posjet: 04.06.2018.)
- Coogan, Michael D, ur. *The Oxford History of the Biblical World*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Cravetto, Enrico. *Povijest: Prapovijest i prve civilizacije*. Sv. 1, ur. Serije Tihomila Težak-Gregl. Zagreb: Rotolito Lombarda–Pioltello (MI) Italia, 2007.
- DeCanio, Frank. *Analysis And Synthesis Of Leviticus*. The Biblical Studies Foundation: University of South Africa, 2007. <https://bible.org/seriespage/3-analysis-and-synthesis-leviticus> (posjet: 04.06.2018.)
- Douglas, Marry. *Leviticus as literature*. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Engels, Friedrich. *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države*. Zagreb: Naprijed, 1946.
- Facchini F, Gimbutas M., Kozlowski J. K., Vandermeersch B.: *Religioznost u pretpovijesti*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2004.
- Gimbutas, Marija. *The Goddesses and Godes of Old Europe*. London: Thames&Hudson, 2007.
- Hamilton, Sue, Ruth D. Whitehouse, Katherine I. Wright, ur. *Archeology and women: Ancient and Modern Issues*. Walnut Creek: Left Coast Press, 2007.
- Heršak, Emil. *Drevne seobe: prapovijest i stariji vijek*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.
- Hill, Andrew. E, John H. Walton., *A Survey of the Old Testament*. Grand Rapids: Zondervan Publishing House, 2009. <https://books.google.hr/books?id=WC80zxPIgyQC&printsec=frontcover&dq=A+survey+of+old+testament&hl=hr&sa=X&ved=0ahUKEwiEvMmx6bjbAhWE3KQKHx0BAfQ6AEIKjAA#v=onepage&q=A%20survey%20of%20old%20testament&f=false> (posjet: 04.06.2018.)
- Hrvatska enciklopedija, s.v. „Hamurabi“. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=24290> (posjet: 04.06.2018.)
- Šošić Klindžić, Rajna. *Uvod u teorijsku arheologiju – stvaraoici i pravci u 20. stoljeću*. Zagreb: FF press, 2015.
- Lerner, Gerda. *The Creation of Patriarchy*. Oxford: Oxford University Press, 1986.
- Mieroop, Marc Van De. *A History of the Ancient Near East*. Garsington Road: Blackwell Publishing, 2007.
- Nelson, Sarah Milledge, ur. *Handbook of gender in Archaeology*. Oxford: Altamira Press, 2006.
- Sassoon, John. *Ancient laws and modern problems: The balance between justice and a legal system*. Walnut Creek: Left Coast Press, 2004.
- Snell, Daniel C. *Life in the Ancient Near East*. New York: Yale University, 1997.
- Uranić, Igor. *Ozirisova zemlja: egipatska mitologija i njezini odjeci na zapadu*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.

SUMMARY

The comparison between The Code of Hammurabi and the Leviticus Law: Gender and Family relations in the society

In order to understand gender and family relations in ancient Hebrew and Amorite societies I used the comparative method. The Book of Leviticus and the Code of Hammurabi are the primary sources I have used for the comparison. By comparing different forms of punishment for the same crimes, the inequalities in gender relations within those societies can be seen. Both sources contain patriarchal elements, but these are not of the same intensity. Since the Book of Leviticus and the Code of Hammurabi did not originate at the same period, the course in which these societies developed in terms of the position and equality of men and women can be presented, and that was the development of patriarchy.